کاروانی رۆشنبیری کوردی له سالأنی بیستەوە تاکو رۆژی ئەمرۆمان

مصطفى نەریمان

رۆشنبیری کوردی له سەرەتای دەرچوونی یەکەم کتێبی کوردی‌یەوە له عیراقدا تا رۆژی ئەمرۆمان به شێوەیەکی گشتی له رۆژنامەو گۆڤارو کتێبی چاپکراودا خۆی ئەنوێنێت . رۆژنامەو گۆڤار یا ئەوەتا رۆژانەیە یا هەفتەیی وەیان مانگی‌و یان وەرزی‌یە وەله لاپەرەکانیدا رۆشنبیری گشتی جۆر به جۆر ئەگرێته خۆی وەك ئەدەبی ، کۆمەلأیەتی ، پەروەردە ، زانیاری هەتا دوایی . . . هەروەها زۆر کەسیش له نووسین‌و دەرهێنانیاندا به شداری‌یان تیادا هەیە ، بەلأم (کتێب) زادەی بیری تاقه کەسێکەو یەك بابەته نووسین ئەگرێته خۆی‌و چارەسەری رووداو یان کارەساتێك یان جۆرە زانستێك ئەکات هەروەها (کتێب) شوێن‌و مەقامێکی گرنگی له مێژووی رۆشنبیری هەر میللەتێکدا هەیەو به بڕبڕاگەی پشتی رۆشنبیری ئەدرێته قەلەم ، ئێمەش لەم کورته باسەماندا تەنها له دەورو پشتی کتێبی کوردی دەسوورێینەوە بۆ ئەوەی باسەکەمان ئاسۆی فراواتر بی‌و جار به جار پەنجه بۆ رۆژنامەو گۆڤارەکانیشمان رائەکێشین ، بۆ گەیشتنه ئەم مەبەستەش به فراوانی له نووکی نووکەوە دەست پی‌ئەکەین ، واته لەو ساوە که یەکەم کتێبی کوردیمان له عیراقدا کەوتۆته ژێر چاپەوە ، ئەویش سەرەتای بیستەکان ئەگرێتەوە که شۆڕشی عیراق هەلگیرساو عیراقیان سەربەخۆیی وەرگرت‌و کوردیش له چوار چێوەی ئەم خاك‌و نیشتمانەدا چارەنووسی بۆ دیاری‌کرا . له بیستەکانەوە قۆناغ به قۆناغ واته ده سالّ به ده سالّ لەگەلّ کاروانی رۆشنبیری کوردیماندا سەرئەکەوین تا ئەگەینه دوا رۆژی سالّی پاری رابووردوو واته سالّی (١٩٨٢)ی زایینی له بیستەکاندا دوو دلّسۆزی کورد به شانازی‌یەدە جی‌و مەقامی خۆیان له مێژووی رۆشنبیری کورد دیاری‌کردوە ، یەکەمیان (حسین حوزنی موکریانی) یه ، که یەکەم چاپخانەی هێنایه کوردستان‌و له رەواندوز دایمەزراند ، بەو چاپخانەیه گۆڤاری (زاری کرمانجی) دەرهێنا . هەروەها هەشت کتێبی به قەوارەی (١٨٠) لاپەرە پێ چاپکرد ، دووەمیان (حاجي تۆفیق – پیرەمێردە) که به هۆی چاپخانەی (حکومەت – بلدیة – سلێمانی)یەوە پێنج کتێبی قەوارەی (١٦١)لاپەرە چاپ‌کردو هەر لەو سالأنەشدا له سلێمانی له کاتی فەرمانڕەوایی شێخ محمودی حەفیددا رۆژنامەی رۆژی کوردستان‌و دیاری کوردستان دەردەچو . پاش ئەوەش رۆژنامەی (ژیانەوە) بلأوکرایەوە . به سەر یەکەوە له بیستەکاندا هەژدە کتێبی کوردیمان به قەوارەی (٧٨٩) لاپەرە دەرچووە .

هەروەها له بیستەکاندا نوێنەری سلێمانی له مەجلسی مەبعوثاندا پایه بەرز (محمد ئەمین زەکی) له دوو راپۆرتدا له وەزارەتی مەعارف داوای کرد که کتێبی قوتابخانەکانی هەرێمی کوردستان بکرێته کوردی هەر لەو سالأنەدا نۆ نوێنەری کورد له

مەجلسی مەبعوثاندا لە یەکی حوزەیرانی ١٩٢٨دا لە یادداشتێکدا داوایان لە وەزارەتی مەعارف کرد کە دائرەیەکی مەعارف بۆ ناوچەی کوردستان دابنرێتو خوێندن لە قوتابخانەکاندا بکرێتە کوردیو (دار المعلمین)ێکی تایبەتیش لەم هەرێمە بکرێتەوە .

ئەو نووسەرانەی کە لە بیستەکاندا ناویان لە ئارادا بوو ئەمانە بوون (ئەسیری – توفیق وەهبی – پیرەمێرد ، جەمال عرفان ، حاجی مستەفا پاشا – حسین حوزنی – سعید صدقي – حسین ناظم حەمدی – صالح زەکی صاحبقران) .

هەر لەو سالأنەدا (حاجی مستەفا پاشای یا مولکی) کۆچی دوایی کردو (جەمالْ عرفان) بە دەستێکی ناپاك کوژرا .

لە سییەکاندا بزوتنەوەیەکی رۆشنبیری کوردو کوردستانی گرتەوەو بەم جۆرە خۆی نواندو ئاشکرا بوو :

١ – لە سلێمانی رۆژنامەی (ژین)و لە هەولێر گۆڤاری (رووناکی) بلأوکرایەوە لە دوا سالەکانی سییەکانیشدا واتە لە سالی (١٩٣٩)دا گۆڤاری (گەلأوێژ)ی هێژا لەکەلْ سەری دەرهێنا .

٢ – (یانەی سەرکەوتن) لە بەغدا دامەزراو بوو بە مەلبەندی کۆبوونەوەی لاوانو رۆشنبیرانی ئەوسەردەمە .

٣ – لە مێژوودا (محمد ئەمین زەکی) مێژووی کوردو کوردستانو مێژووی سلێمانی بلأو کردەوە (حسین حوزني موکریانی) یش سیْ جزمی لە زنجیرەی مێژووی (ئاورێکی پاشەوە)و لەگەل ئەم کتێبە مێژوویانەی چاپکرد (کوردی زەند – کوردو نادر شاە ، کوردی موکریانی) هەروەها (صالح قەفتان) دیسانەوە لە مێژوودا (پەندی تەئریخیو بەراوردێکی تەئریخی) بلأوکردەوە .

٤ – کوردیو مەریوانی (مستەفا صائبو تاهیر بە هجەت مەریوانی) لە بەغدا ، زنجیرە کتێبێکیان بە قەوارەی (٨٩٦) لاپەرە چاپکرد ، کتێبەکان ئەمانە بوون (دیوانی کوردی – دیوانی نالی – دیوانی سالم – دیوانی شێخ رەزای تالەباني – دیوانی حەریق – کتێبی گۆرانی – کتێبی یاری – هەموو کچێك چی بزانیْ – خورشیدی خاوەر – گوللەیەك لە تاریکیدا – توتنەکەمان) هەروەها (دەستەی لاوان) بش (دیاری لاوانو یادگاری لاوان) یان بلأوکردەوە .

٥ – لە چاپخانەی (ژیان)ی سلێمانی (١٠) کتێب بە قەوارەی (٤٦٩) لاپەرەو لە چاپخانەی (زاری کرمانجی) لە رەواندز (٩) کتێب بە قەوارەی (١٠٨٣) لاپەرەو لە چاپخانەی (مەریوانی) لە بەغدا پێنج کتێبی تر – خارجی زنجیرەی کوردیو مەریوانی – بە قەوارەی (٤٩٢) لاپەرە چاپکرا ، ئەبیْ ئەوەش بزانین کە پیرەمێرد لە کتێبەکانی خۆی (مەمو زینو مەولەویو دوانزە سواری مەریوان)ی چاپکرد .

ئەگەر بە پییّ بابەت بروانینە بەرهەمی سییەکان دەبینین مێژوو کەلەبوورو فوکللۆرو زانستو ئەدەبی جۆر بە جۆریش گرتۆتەوە . لە سییەکاندا ئەم نووسەرانە لە گۆرەپانی رۆشنبیری کوردی ناویان دەرهێنا (ئەحمەد موختار جاف ، ئیسماعیل حەقی شاوەیس ، برایم ئەحمەد ، بەشیر موشیر ، تاهیر مەریوانی ، حامد فەرەج ، حسین دزەیی ، رەفیق حلمي ، شاکر فەتاح ، صالح قەفتان ، عبد القادر قەرەحسنی حصاری ، عبد الکریمی بیارە ، عبد الکریم هەکزی ، عبد الله بەگی گۆران ، عبد الله زێوەر ، عەلی باپیر ئاغا ، ع . و . نوری ، کەریم زانستی ، گیوموکریانی مەعرووف جیاووك ، محمدی خالْ ، نوری شێخ صالح)و لە سییەکانیش دا (حسین ناظمو حەمدی) کۆچی دواییان کردو (ئەحمە موختار جاف) بە دەستێکی ناپاك کوژرا .

لە چلەکاندا ئاگری شەری دووەمی جیهان لە بلێسەداندا بوو ، پرشی ئەو ئاگرە کاری کردە سەر کزبوونی بەرهەمی کوردی ، چاپخانەی رەواندز لەو شارە نەما ، لە چاپخانەی (ژیان)ی سلێمانی پیرەمێرد رۆژنامەی (ژین)ی بلأو ئەکردەوە تەنها تاقە کتێبکی پیْ چاپ کرا ، ئەویش (کەمانچەژەن) بوو ، بە هۆی دلسۆزیو کارامەیی کاربەدەستانی (گەلأوێژ) ەوە ئاگرە سورەی شەرکاری تیْنەکرد ، بە رێكو پێکی تا دوا سالەکانی ئەم ماوەیە دەردەچوو ، وەبۆ یەکەم جار لە سالأنی (١٩٤٨ – ١٩٤٩) لە بەغدا گۆڤارێکی سیاسی ب کوردیو عەرەبی دەردەچوو ، کە مامۆستا (علاء الدین سجادی) دەری ئەکردو نووسەرانی کوردو عەرەبی ئەو کاتە بەشداریان تیادا ئەکرد ، گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە)ش بۆ پرۆپاگەندەی شەر دژ بە نازیەت دەردەچوو .

لە چلەکاندا (ع . و . نوری) چوار کتێبی بلأوکردوەو شاکر فەتاحیش چوار ، رەفیق حلمیش بەرگی یەکەمی مێژووی ئەدەبی کوردی بۆ یەکەم جار دەرکرد لەم ماوەیەدا (ا . ب . هەوری) کتێبێکی شانۆگەری بە ناو (دلداریو پەیمان پەروەری) یەوە لە چاپدا .

هەر لەم ماوەیەدا لە کوردوستانی ئێران کۆمارێکی ئۆتۆنۆمی

به سەرۆکایەتی (قازی محمد) دامەزراو لەو دەزگایەوە چەند رۆژنامەو گۆڤارێك‌و دەیەها کتێب لە چاپدرا و ئەوەی زیاتر خەلکی ئەم دی‌و ئەو دیوی سنووری هەژاندبووەوە ، ئێستگە بێ تەلە بەهێزەکەی ئەم کۆمارە بوو ، بەڵام سالێکی پی‌نەچوو فارسە خوێن مژەکان ئەو کۆمارە ساوایەیان لە ناوبردو (قازی محمد)و هەڤالەکانیان لە سێدارەدا .

هەروەها لە چلەکان سوێندخواران لە حەیفای فەلەستین ئێستگەیەکی کوردی هێنیان بۆ پرۆپاگندەی دژ بە نازیەت دامەزراندو لەم ئێستگەیەدا خوالێ خۆشبوان (گۆران ، رەمزی قەزار رەفیق چالاك) خزمەتێکی باشیان ئەکرد ، ئەو دوو لەگەڵ ئێستگەیەکی کوردی لە بەیروت‌و ئێستگەی کوردی بەغدا لەکۆری خزمەت‌کردندا بوون .

لە چلەکاندا ئەم نووسەرانەمان هاتنە سەر دنیای نووسین‌و بلاوکردنەوە (أ . ب . هەوری) – ئەحمەد شوکری ، ئەحمەد هەردی ، جەمیل بەندی روژبەیانی ، حسین شێخ حمە مارف ، دلدار ، دلزار رەشید نەجیب ، رەفیق چالاك ، رەمزی قەزاز ، سەلام ، عثمان خۆشناو ، علاء الدین سجادی ، عبد القادر حشمەت ، عبد الله عزیز ، کەریم رەندی ، محمد توفیق ووردی ، محمد حسن مەنگور ، محمد حسین بەرزنجی ، ع . ح . ب ، محمد رشدی دزەیی ، محمد صالح دیلان مەحمود ئەحمەد ، مستەفا نریمان ، ناهیدە شێخ سەلام) .

ئەم نووسەرانەشیان لەم ساڵانەدا کۆچی دوایی‌یان کرد .

(بابا عەلی بێدار ، حسین حوزنی موکریانی ، دلدار ، زێوەر ، ع . و . نوری صابری ، صالح زەکی صاحبقران ، فایق بی‌کەس ، محمد ئەمین زەکی ، فایق بی‌کەس ، محمد ئەمین زەکی ، مەلای گەورە) . ئەوەی شیاوی باسکردن بێت بە سەریەکەوە لە چلەکاندا تەنها (٥٢) ژمارە کتێب چاپ‌کرا بە قەوارەی (٤٠٥٤) لاپەرە واتە سی‌یەکی کتێبی سی‌یەکانمان .

لە پەنجاکاندا بەرهەمی کوردی ساڵ بە ساڵ پتر دەبوو زۆربەی زۆری بابەتەکانی شیعرو ئەدەبیات بوون (رەفیق حلمي) جزمی دووەمی مێژووی ئەدەبی کوردی بلاوکردەوەو مامۆستا (علاء الدین سجادی) یش مێژووی ئەدەبی کوردی بە شێوەیەکی فراوان‌و لە سەر شێوازێکی پێشکەوتووتر لە کتێبێکی بەرگداردا لە چاپ‌دا . مامۆستا (رەفیق حلمي) بۆ یەکەم جار لە مێژووی نووسینی کوردیدا هات شەش بەرگە یادداشتی سیاسی نووسیەوەو لە چاپ‌دا کە دەربارەی بزوتنەوەی کوردی ساڵانی بیستی

ئەخستە روو . کە شۆرش ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ بەرپابوو . کەف‌و کوڵی پەنگ خواردوو لە سەر سینگی نووسەران بە جارێ تەقیەوەو دەست‌درایە قەڵەم ئەوی لە دڵدابوو لە سەرەتای شۆرشدا هەڵ‌رێژرا . لە یەکەم هەفتەی شۆرشی چواردەی تەمموزدا حەوت مامۆستای کورد یارداشتێکیان دا بە کاربەدەستانی شۆرش‌و تیایدا داوایان کرد کە بەرێوەبەرێتیەکی گشتی بۆ خوێندنی کوردی لە کوردستاندا دابمەزرێت‌و مامۆستا رەفیق حلمی بکرێتە بەرێوەبەری گشتی ئەو دەزگایەو خوێندنی کوردی لە پلەی سەرەتایی‌و ئامادەییدا بکرێتە کوردی .

لە ٢٦ تەمموزی ١٩٥٨ ئەم یاداشتە لە رۆژنامەی (البلاد)ی (رفائیل بطی) بلاوکرایەوە ، لە جیاتی ئەوەی کە حکومەتی شۆرش بێت وەڵامی یادداشتەکە بداتەوە هات رۆژنامەی (البلاد)ی داخست‌و هەندێ لەو مامۆستایانەی ئەو یادداشتەیان مۆرکردبوو ، خستیانە ژێر لێکۆڵینەوەو چاودێری‌کردنەوە بەڵام ئەو یادداشتە بوو بە بەردێکی بناغەو شێوەیەکی جەماوەری وەرگرت هەر لە (٢٨)ی تەمموزدا کە وەفدی کوردستان بۆ پیرۆزبایی کردن چووبوونە لای کاربەدەستانی شۆرش ، پشتیگریان لە هەمان داوا کردن کرد ئیتر لەو ساوە دامەزراندنی (مدیریەتی مەعارفی کوردستان) بوو بە دروشمێك لە هەموو لایەکی کوردستان بنجی داکوتا ئەوە بوو لە ساڵی ١٩٥٩ حکومەت ناچار بوو (مدیریة گشتی مەعارفی کوردی) دابمەزرێنێت ، دوا بە دوای ئەوەش لە شەقلاوەدا یەکەم کۆنگرەی مامۆستایانی کوردی پێك‌هات‌و گەڵێك بریار بۆ وەزارەتی زانیاری ئەو حەلە بەرزکرایەوە ، بەڵام هەر لەو

کۆنگرەیەدا لە سەر دوو برگە لە ناوخۆ بوو بە مشت‌و مڕێکی زۆر . ئەو دوو برگەیەش ئەوە بوو داوا بکرێ (مدیریەتی مەعارف کوردی) بکرێتە (مدیریەتی مەعارفی کوردستان)و هەروەها پەیوەندی لەگەڵ کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردا بکرێت‌و داوای یارمەتیان بۆ بکرێ لە حکومەتی شۆڕش ، دام‌و دەزگای ئەو کاتە یەك تاقە بڕیاریان لە بڕیارەکانی کۆنگرەی مامۆستایان کورد جێ‌بەجێ نەکرد بەڵام جەماوەری کورد بۆ داوا کردنی مافی خۆی لە حکوومەتی (قاسم) سووربوون مامۆستایانی کودستانیش بۆ داوا کردنی مافی رۆشنبیری لە ریزی یەکەمی خەباتدابوون .

لە پەنجاکاندا چەند رۆژنامەو گۆڤارێکی کوردی بە کوت‌و پچڕی بلاو ئەکرانەوە وەك (هەتاو) رۆژی نوێ ، هیوا ، روناهی ، شەفەق) .

لەم ماوەیەدا (یانەی سەرکەوتن)یش بۆ ماوەیەك بە شێوەیەکی نوێ هاتبوە کۆڕی خزمەتەوە هەروەها یەکەم رۆژنامەی سیاسی کوردی بە ناو (خەبات) ەوە دەردەچوو پاش ئەوەش رۆژنامەی (ئازادی) بلاوکرایەوە ، بە گشتی لە پەنجاکاندا (٢٨٦) ژمارە کتێبی کوردی بە قەوارەی (٢٨٤٢٩) لاپەرە دەرچوو ئەمەش دەکاتە نزیکەی دوو چەندانی کتێبی کوردی سالی سی‌یەکانمان .

بە پی‌ی بابەتیش کتێبی لێکولینەوەی ئەدەبی‌و سیاسی کەوتە بەرچاو جگە لە لێشاوی شیعرو پەخشاو چیرۆك‌و فۆلکلۆر .

لە پەنجاکاندا ئەم نووسەرانەمان لە سەر گۆرەپانی نووسینی کوردی ناویان دەرهێنا (ئەنوەر مائی ، ئەمینی میرزا کەریم ، ئیحسان فؤاد ، بورهان دوغرامەچی ، بەکر دڵێر ، پیریال مەحمود ، جەمال بابان ، جەمال نەبەز ، جەمال شارباژێری جیهان عومەر ، حەبیب عەلی میرانی ، حسین رشوانی ، حسین عارف ، خالد دلێر ، حسن مهنی جاف ، صادق بهاء الدین ئامێدی ، عز الدین مصطفی رسول عبد الله میدیا ، عوسمان عوزێری ، فواد عزەت ، کاکەی فەللاح ، کامل بەصیر ، کامەران موکری ، کامل ژیر ، کەریم شارەزا ، عمر عبد الرحیم مارف خەزنەدار ، محرم محمد ئەمین ، محمد رشاد مفتی ، محمد عەلی کوردی محمد مزا ، محمد رەسول هاوار ، محمد سعید ناکام ، محمد صدیق عارف محمد صالح سعید ، محمد مولود (میم) ، محمدی مەلاکریم ، مستەفا صالح کەریم نوری عەلی ئەمین ، نوری وەشتی ، هۆگر گۆران) . ئەم نووسەرانەشمان لەو ماوەیەدا کۆچیان‌کرد (بەختیار زێوەر ، بێخود ، بیرەمێرد ، جەبار ئاغای کانی ، سەلام مەعرووف جیاووك ، نوری شێخ صالح) لە هەندەرانیشدا (جەلادەت بەدرخان ، محمد میهری ، محمد عەلی عەونی) .

گەلی کورد ئاواتی ئەوەبوو لە سایەی شۆڕشی ١٤ی تەمموزەوە بگاتە ئامانجی رۆشنبیری خۆی ، بەلام ئەم ئاواتە نەهاتە دی‌و ئەوەبوو لە سالی ١٩٦٠ دووەم کۆنگرەی مامۆستایانی کورد لە شەقلاوە گیراو جگە لە مامۆستایان گەلێك لە رۆشنبیری ناوداری کورد بەشداریان تیادا کردو بڕیارێکی زۆری تیادرا بۆ بووژاندنەوەی زمان‌و کەلەپووری کوردی‌و هەرچەندە وەزیری زانیاری لە کردنەوەی ئەم کۆنگرەیە بەشداری کرد بەلام کە بڕیارەکانی پێشکەش‌کرا ، ناوچاوانی‌دا بە یەکدا ماوەی ئەوەی نەدا ببرو رای ماموستایان بە سنگلێکی فراوان وەربگرێت .

ئەوە بوو سال وەنەچەرخاوە هێزەکانی قاسم هێرشیان بردە سەر کوردستان‌و لە یانزەی ئەیلولی ١٩٦٢وە کوردیش دەستی دایە بەرگری کردن لە ماف‌و بوونی خۆی ، ئتر هەر لەو سالەدا دەیەها مامۆستاو روشنبیری کوردی یا بەرەو خوار دوور خرانەوە ، یا خرانە کونجی بەندیخانەوە یاخود هەردوو پاداشتەکەیان وەرگرت ، بە راستی زۆربەی زۆری سالانی شەشتمان زۆر بە گران‌و سەخت بە سەرماندا تێپەری بەلام بە هۆی بەرگری کردنی گەلی عیراقمان بە گشتی‌و کوردە دلسۆزەکانمان بە تایبەتی‌و هێزە نیشتمانیەکان توانیان یەك لە دوای یەك قاسم‌و هەردوو عارف‌و دەست‌و دایەرەیان لە رەگ هەلبکێشن ئەوەبوو شورش جەقدەی تەمموزی سالی ١٩٦٨ بەرپابوو و شۆڕشگێران لە ١٩٦٩/١٠/١٠ مافی روشنبیریان بۆ کورد ئاشکرا کردو دهۆك کرایە پارێزگاو بڕیاری دانانی زانکۆیەك لە کوردستان دراو زمانی رەسمی لە ناوچەکەدا بوو بە کوردی‌و خوێندن لە پلەی سەرەتایی‌و ناوەندی‌و ئامادەیی سەرەتاپا بڕیاری بە کوردی بوونی لە کوردستاندا درا هەر لەو سالانەشدا رۆژنامەی (برایی) و (رووناکی) دەرچووو دەزگایەکی رۆشنبیری کوردی دامەزرا .

لەو سالانەشدا گۆڤاری (بلێسەو هیواو رۆژی نوێ) لە دەرچووندا بوون . بە تێکرایی لە شەستەکاندا (٣١٨) ژمارە کتێبی کوردی بە قەوارەی (٣٥٧٩٣) لاپەرە چاپ‌کرا . لە شەستەکاندا ئەم نووسەرانەمان هاتنە سەر دنیای نووسینی کوردی (ئەحمەد خواجە ، ئەحمەد سالار ، ئەحمەد رەشوانی ، ئەحمەد محمد ئیسماعیل ، ئەژی گۆران ، ئەمین پارەزانی ئەمین

موتابچی ، ابراهیم عمر ، بورهان قانع ، تاهیر صادق ، پاکیزه رەفیق حلمي ، جەبار جەباری ، جەمال جەلال ، جەمالٚ شالی ، جەوهەر غەمگین ، جەمیل رەنجبەر ، حسن عەودالأنی ، حمه کەریم هەورامی ، عبد الرزاق بیمار عبد الله پەشێو ، عبد الله عباس ، عوسمان شارباژێری ، ع . ع . شەونم ، کاوس قەفتان ، کاکە مەم بۆتانی ، کەمال جەلال غریب ، رەئوف حسن زەکی هەناری ، ساجد ئاوارە ، شکور مستەفا ، شێرکۆ بێ کەس ، مەدحەت بێخەو . مستەفا رابەر ، نەسرین فەخری) . ئەم نووسەرانەشمان لەو ماوەیەدا کۆچی دوایی‌یان‌کرد (ئەنوەر مانی ، بەشیر مشیر ، رەفیق حلمي سەعید کابان ، صالح قەفتان ، عبد الله گوران ، عبدالخالق ئەسیری . قانع مستەفای حاجي مەلا رەسولٚ ، نجم الدین مەلا ، نجم الدین حجي مەلا رەسول دوا سالی شەستەکان بناغەیەکی بتەوی بۆ سالی هەفتاکان دامەزراند ئەوە بوو لە ١٩٧٠/٢/١٠ یەکیەتی نووسەرانی کورد دامەزراو ، دوا بە دوای ئەو بەیانی یانزەی . ئاداری سالی ١٩٧٠ لە لایەن ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆرشەوە بۆ ئاشکراکردنی مافی کورد بلاوکرایەوەو ئاگری شەری براکوژی لە کوردستاندا کوژایەوەو سال بە دوای سالٚ شۆرشی حەڤدەی تەمووز دەستکەوتی پێشکەش گەلی کورد کردو لە سالی (١٩٧٤) یشدا ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان دامەزرا . دوو ئەنجومەنی یاسادانانو راپەراندن هاتنە کایەوە ، بە هۆی ئەم دەستکەوتنانەوە لە هەفتاکاندا ئەم دەزگا رۆشنبیریدس کوردییانە کەوتنە چستو چالاکی‌یەکی ئەوتۆ کە شۆین پیٚی خۆیان قایم کردو لە مەیدانی رۆشنبیری کوردیدا خزمەتێکی بەرفراوانیان بەم جۆرە پێش‌کەش کرد :

١ - کۆری زانیاری کورد - ئەم کۆرە لە ١٩٧٠/٨/٣٠ دامەزراو لە سالی ١٩٧٢ەوە دەستی‌کردە بەرهەم بلاوکردنەوە ، لە ماوە هەشت سالدا واتە تا دوا رۆژەکانی سالی ١٩٧٩ بوو بە هۆی چاپکردنو بلاوکردنەوەی (٧٨) ژمارە کتێب بە قەوارەی (١٦٨٢٩) لاپەرە کە ریژەی صەدی دەکاتە لە ٢٤٪ کتێبی کوردی ئەو دەسالەمان جگە لەمە کۆر هەشت بەرگە گوڤاری بە قەوارەی (٥١٤٤) لاپەرە لە چاپداو بلاوی‌کردەوە .

لەم سیٚ سالەی دوایی‌یەشدا واتە ١٩٨٠ ، ٨١ ، ٨٢ ، دەستەی کورد لە کۆری زانیاری عیراقدا هەشت کتێبی بە قەوارەی (١٦٤١) لاپەرە چاپکرد تێکرا کۆر لە رۆژی دامەزراندنیەوە تا سالی پار (٨٦) کتێبی بە قەوارەی (١٨٥٧٠) لاپەرە چاپکردووە .

٢ - دەزگای رۆشنبیری کوردی : لە ١٩٧٠/٩/١٤ دەزگای رۆشنبیری کوردی دامەزراو بلاوکراوەی (رۆشنبیری نویٚ) ی بە عەرەبی‌و کوردی بلاوکردۆتەوە ، لە (١٩٧٤) دەزگای (هاوکاری) دامەزرا ، لە سالی ١٩٧٦ دا هەردوو دەزگاکە یەکیان گرتو ناوی لیٚنرا (دەزگای رۆشنبیری‌و بلاوکردنەوەی کوردی) لەو ساوە تا دوا رۆژەکانی سالی ١٩٧٩ لەو دەزگایەدا ئەم بلاوکراوانە دەردەچیٚ :

١ - رۆژنامەی (هاوکاری) هەفتەی جارێك .

٢ - گۆڤاری (بەیان) لە ماوەی ئەم دە سالەدا (٥٧) ژمارەی لیٚ دەرچووە .

٣ - گۆڤاری (رۆشنبیری نویٚ) یش لە هەمان ماوەدا (٧٧) ژمارەی لیٚدەرچووە .

هەروەها بە هۆی دەزگای روشنبیری‌یەوە هەر لەو ماوەیەدا (٩١) کتێبی کوردی بە قەوارەی (٩٤٥٢) لاپەرە دەرچووە ئەمەش بە پیٚی ریژەی سەدی دەکاتە لە ١٩٪ی کتێبە کوردی‌یەکانی ئەم دە سالە لەم سیٚ سالەی دوایشدا واتە لە سالأنی ٨٠ ، ٨١ ، ٨٢ دا ئەم دەزگایە (٨١) ژمارە کتێبی بە قەوارەی (١٠٢٣) لاپەرە چاپکردووە ، کۆی هەموو کتیبە چاپکراوەکانی دەکاتە (١٥٨) کتێب بە قەوارەی (١٩٥٨٥) لاپەرە .

٣ - ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری‌و لاوان لە هەریمی ئۆتۆنۆمی کوردستاندا :

ئەم دەزگایە لە سالی ١٩٧٧ دەستی کردۆتە چاپکردنی کتێبی کوردی تا کۆتایی سالی ١٩٧٩ بوەتە هۆی چاپکردنو بلاوکردنەوەی (٣٠) ژمارە کتێب بە قەوارەی (٣٠٣٧) لاپەرەدا ، ئەمەش بە پیٚی ریژەی سەدی دەکاتە لە ٢ر٨٪ی کتێبی ئەم ماوەیە .

لە سیٚ سالەی هەشتاکانیشدا ئەم دەزگایە (٣٨) کتێبی بە قەوارەی (٤٤٢٦) لاپەرە چاپکردووە ، کۆی ژمارەی هەمووی دەکاتە (٦٨) کتێب بە قەوارەی (٧٤٦٣) لاپەرە .

٤ - ئەنجومەنی یاسادانان : لە سالی (١٩٧٧)ەوە ئەم ئەنجوومەنە دەستی کردووتە چاپکردنی مەحزەری

کۆبونەوەکانی لەو ماوەیەدا . لە سێ بەرگە کتێبدا (١٦٤٩) لاپەرەی گرتۆتەوە ، جگە لەمەی گۆڤارێکی وەزری بە عەرەبی‌و کوردی بلاوئەکاتەوە .

٥ – زانکۆی سلێمانی : یەکێکە لە بەرهەمەکانی شۆرشی (١٧)ی تەمووز ئەم زانکۆیە گۆڤاری (ئاسۆی زانکۆ)ی بلاوئەکاتەوە ، جگە لەوەی گۆڤارێکی پسپۆری هەیە ، بەلاّم لە بلاوکردنەوەی کتێبی کوردیدا لە سنورێکی تەسکدا دەجوولێتەوە ، بە جۆرێك لەم دە ساڵەدا تەنها پێنج کتێبی کوردی بە قەوارەی (١٢٥٠) لاپەرەدا چاپکردووە .

٦ – بەرێوەبەرێتی گشتی خوێندنی کوردی : لە یانزەی ئادار بەم لاوە لە ماوەی دەساڵدا ئەم بەرێوەبەرێتی‌یە دەستی‌کردە ئامادەکردنی کتێبی کوردی نوێ بۆ پلەی سەرەتایی‌و ناوەندی‌و ئامادەیی .

لە مەیدانی یارمەتی‌دانی نووسەران بۆ چاپکردنی کتێبی کوردی ئەم بەرێوەبەرێتی‌یە لە هەفتاکاندا بوو بە هۆی یارمەتیدانی (٨٧) کتێبی کوردی بە قەوارەی (٩٨٥٧) لاپەرە جگە لەوەی زنجیرەیەك کتێبی بۆ منداڵانو شانزدە ژمارەی گۆڤاری پەروەردەیی (پەروەدەو زانست) بلاوکردەوە سەرجەمی ژمارەی ئەو کتێبە کوردی‌یانەی کە لەم ماوەیەدا دەزگا رۆشنبیری‌یە کوردی‌یەکانمانو دەزگاکانی تری حکومەت بوونەتە هۆی چاپکردنیان (٢٨٠) کتێبە بە قەوارەی (٤٢٨٢) لاپەرە ئەمەش بە پێ‌ی رێژەی سەدی دەکاتە ٤٩٪ی کتێبی کوردی چاپکراوی ئەو ماوەیە .

ئەگەر ووردی بروانینە بەرهەمی کتێبی کوردیمان لە هەفتاکاندا دەبینین :

١ – بە پێ‌ی قەوارە گەورەترین کتێبی کوردی شەرەفنامەیەو لاپەرەکانی (١١٠٦) لاپەرەیە لەم ماوەیەدا چاپکراوە ، جگە لە یانزدە کتێبی دیکەمان کە لاپەرەی هەر یەکێکیان لە نێوان (٥٠٢)و (٩١٣) لاپەرەیە .

٢ – لە هەفتاکاندا دەربارەی زیندوو کردنەوەی کەلەپووری کوردی دیوانی ئەم شاعیرانە چاپکراوەو لێکۆلینەوە لە سەر بەشێکیان کراوە (بێ‌کەس پیرەمێرد ، صەبری هەورامی ، بەرتۆیی؟ هەکاری ، حاجی قادری کۆیی ، خانای قبادی ، قانع ، مەلاّی جزیری ، نالی ، وەفایی ، خانی) . لەم شاعیرانە لە هەموویان پتر لە سەر (نالی) پێنج کتێب بە قەوارەی (١٨٧٣) لاپەرەیە دەرچووە .

٣ – لە مەیدانی فەرهەنگدا دە جۆرە فەرهەنگمان لەم ماوەیەدا دەرچووە .

٤ – بۆ یەکەم جار دووداستان کراونەتە کوردی (دایك)ی گۆرکی‌و (گێلەپیاوی)ی عزیز نەسینە .

٥ – لە هەفتاکاندا سێ نووسەری کوردمان لە وەرگێراندا دەستێکی بالاّیان هەبووە (یەکەمیان) عزیز گەردی‌یەکە یانزدە کتێبی بە قەوارەی (١٥٠٩) لاپەرە کردووتە کوردی (دووەمیان) جەلال تەقی‌یە کە جەوت کتێبی بە قەوارەی (١١٦٩) لاپەرە لە رووسی‌یەوە کردوتە کوردی (سێ‌یەمیان) شکور مستەفایە کە چوار کتێبی بە قەوارەی (١٠٠٨) لاپەرە کردۆتە کوردی .

٦ – لە سەری سەرەوەی هەموو نووسەری ئەم ماوەیەمان مامۆستا عبد الکریم مودەرسە ، کە لە هەفتاکاندا دە کتێبی کوردی بە قەوارەی (٤٢٠١) لاپەرە چاپکردو بلاو کردۆتەوە .

بە هۆی ئەم بزووتنەوە رۆشنبیری‌یە گەورەیەی کە لە هەفتاکاندا هاتە گۆرێ دەبینین لە هەفتاکاندا (١٥٣) نووسەری نوێیان هاتنە سەر جیهانی نووسینەوەو لە ماوەی ئەم دە ساڵەشدا ئەم نووسەرانەمان کۆچی دوایی‌یان کرد (أ . ب . هەوری ، ئەسعەد مەحوی ، ئیسماعیل حەقی شاوێس ، حاجی باقی – بەنگینە ، حسن فەهمی جاف ، رەفیق چالاك ، رەمزی قەزاز ، گیو موکریانی ، لەتیف حامد ، لەتیف شێخ محمودی حەفید ، عەلی باپیر اغا ، محمد توفیق ووردی ، مهند ئاغای فانی) . لە هەندەرانیشدا ئەم نووسەرانەمان سەریان نایەوە (ایە اللەی مەردۆخی ، تاهیر مەریوانی ، قەدری جان ، کامەران بەدرخان نوری دەرسیمی) .

بەراوردکردنێك :

بۆ ئەوەی لە سەرکەوتن‌و داکەوتنی بەرهەمی کوردیمان بگەین بە پێویستی ئەزانم ئەمجارە بە چاوێکی بەراوردکاری‌یەوە بروانینە بەرهەمی هەفتاکانمانو ساڵانی پێش هەفتاکان :

١ – بە پێ‌ی ژمارەو قەوارە :

	ژمارەی کتێب	بە قەوارەی لاپەرە
لە بیستەکان	٢٨	١٣٦٠

لە سی‌یەکان	١٥١	١١١٦٢
لە چلەکان	٥٢	٤٠٥٤
لە پەنجاکان	٢٨٦	٢٨٤٢٩
لە شەستەکان	٣١٨	٣٥٧٩٣
لە هەفتاکان	٧٦٢	٨٦٩٠٧
کۆی‌دەکاتە	١٥٩٧	١٦٨ر٧١٥

ئەبێ ئەوەشمان لە بیر نەچێت کە لە سەرەتای دەرچوونی یەکەم کتێبی کوردیمان لە عیراق‌دا تا دوا رۆژەکانی سالی ١٩٦٩ (٨٤٤) ژمارە کتێب بە قەوارەی (٨١٧٩٨) لاپەرە دەرچووە بەلاّم لە هەفتاکاندا (٧٦٢) ژمارە کتێبان بە قەوارەی (٨٦٩٠٧) لاپەرە دەرچووە ، واتە هەفتاکان لە کۆی پەنجا سالی پێش خۆیەوە (٤١٠٩) لاپەرە کتێبی بترە .

٢ – بە پیّ‌ی بابەت :

	سالاّنی پێش‌هەفتا	هەفتاکان
ئایین	٢٩٪	٥ر١٠٪
شیعر	٢٧٪	١٩٪
چیرۆك	١٠٪	٨٪
فەلسەفەو سیاسی	٩٪	٥ر٩٪
زمان	٨٪	١٠٪
لێکۆلنەوە	٧٪	١٣٪
مێژوو	٧٪	٥٪
فۆلکلۆر	٣٪	٦٪
شانۆگەری	٢٪	٥ر٢٪
منالّ	٢٪	٢٪
زانست	٢١٪	

لێرەدا بۆمان دەرئەکەویّ کتێبی بابەتە شیعرو چیرۆك جلّەوی گێراوەتەوە لێکۆلینەوەو بابەتی فۆلکلۆرو زمان لە برەودایە لە کاتێکدا کتێبی بابەتە شانۆگەری‌و منالّو زانست لە شوێن خۆیدا مورواوەحە ئەکات .

٣ ـ لە ماەدەی پەنجا سالی نووسین‌و چاپکردنی کتێبی کوردی پێش پەنجاکان (١٤٣) نووسەرمان لە مەیدانی نووسین لە دایك بوون کە چی لە ماوەی دە سالی هەفتاکان (١٥٣) نووسەری نوێیان سەریان هەلّداوە .

لە سیّ سالّی هەشتاکانماندا واتە سالاّنی ١٩٨٠و ١٩٨١و ١٩٨٢ کاروانی کتێبی کوردی ملی ریّ‌ی خۆی گرتوەو نەوەستاوە .

ئەبینین لە سالی هەشتادا (١٠٢) ژمارە کتێبمان بە قەوارەی (١٢٧٨٦) لاپەرە دەرچووە ، لە سالی ١٩٨١ یشدا (٧٣) ژمارە بە قەوارەی (٨٧٢٣) لاپەرە دەرچووە کە چی لە سالی (١٩٨٢) دابەزیوەتە سەر (٥٩) ژمارە کتێب بە قەوارەی (٥٥١٦) لاپەرە کتێب . هەرچەندە ئەم داکشانە پەیوەندی بە باری گشتی وولاّتەوە هەیە . بەلاّم ئەبێت ئێمەی نووسەری کوردو دەزگا رۆشنبیرەکان‌و دلّسۆزانی تر لە ناوخۆدا چارەیەکی ئەم دیاردەیە بکەن .

یارمەتی دانی دەزگا رۆشنبیری یەکانیشمان لەم سیّ سالّەدا بەم جۆرە بووە :

	سالی ١٩٨٠	سالی ١٩٨١	سالی ١٩٨٢
دەزگای رۆشنبیری	٢٦ ژمارەبەتەوارەی ٢٢١٦ لاپەرە	٣٦ژ/قە ٥١١١ لاپەرە	٢٩ژ/٢٨٠٥ ل
ئەمینداریتی گشتی	٩ژ/ق ٧٠١ل	١٠ژ/ق ١١٠١ل	١٩ژ/ق ٢٦٢٩ل
کۆری زانیاری	٣ژ/ق ٩٠٤ل	٤ژ/ق ٦٥٥	١ژ/ق ٨٢ل

جگە لەوەی کۆمەلّەی رۆشنبیری کوردی لەم سیّ سالەدا پێنج کتێبی بە قەوارەی (٤١٨) لاپەرەو یەکیەتی نووسەرانی کوردیش دوو کتێبی بە قەوارەی (٦٤٠) لاپەرە چاپکردوە .

سەرجەمی بلاّوکردنەوەی دەزگا رۆشنبیرەکان لەم سیّ سالّەدا دەکاتە (١٥٧) ژمارە کتێب بە قەوارەی (٧١٣١٠) لاپەرە ئەمیش بە پیّ‌ی رێژەی صەدی دەکاتە نزیکەی لە ٥٠٪ی کتێبی کوردی ، ئەبێ ئەوەش بزانین لە ریزی پێشەوەی دەزگا رۆشنبیری‌یەکان لەم سیّ سالّەدا (دەزگای رۆشنبیری)یە کە لەم سیّ سالّەدا نزیکەی لە ٥٥٪ی دەزگاکانی تری گرتووتەوە .

ئێمەی خوێنەرو نووسەرو جەماوەری کورد با سەر بۆ ئەو نووسەرە بەرێزانە دابنوێنین کە لە رێزی هەرە پێشەوەی نووسەرانی کورد تیّ‌دەکۆشن بۆ بەرهەم بترکردن وا ناوی هەندێك لەو کەلّە نووسەرانەتان پێشکەش ئەکەم :

١ – مامۆستا مەلاّ عبد الکریم مودەرِّس – لە سالی (١٩٣٧) یەکەم کتێبی بە ناو (اقبال نامە) وە چاپکردووە ، لەو سالّەوە چ دە سالێك تیّ‌نەپەریوە کە بەرهەم پێشکەش ئەم میللەتە نەکات ، لە ماوەی ئەم چل‌و شەش سالّەدا (٢٩) کتێبی کوردی بە قەوارەی (٦٥٦٣) لاپەرە کتێب چاپکردوەو بلاّوکردوەتەوە .

٢ – مامۆستا عەلائەدین سجادی – لە ساڵی (١٩٥٢) مێژووی ئەدەبی کوردی چاپکردوە تا ڕشتەی مرواری جزمی هەستەمی (٢١) کتێبی بە قەوارەی (٥٢٦٦) لاپەرە چاپکردووە .
٣ – مامۆستا محمدی مەلا کەریم – لە ساڵی (١٩٥٨) ەوە تا ساڵی (١٩٨١) ١٥ کتێبی کوردی بە قەوارەی (٣٢٢٥) لاپەرە چاپکردووە .
٤ – مامۆستا شێخ محمدی خاڵ : لە ساڵی ١٩٣٤ (تەفسیری جزمی عمەی) چاپکردووە ، لەم ماوەیەدا (١٥) کتێبی بە قەوارەی (٣٠٥٧) لاپەرە کتێب چاپکردووە .
٥ – مامۆستای خواڵی خۆشبوو : (صادق بهاء الدین ئامێدی) لە ساڵانی (١٩٧٢ – ١٩٧٨) حەوت کتێبی بە قەوارەی (٣٠٠٤) لاپەرە چاپکردووە .
٦ – خواڵی خۆشبوو : (گیو موکریانی) لە نێوان ساڵانی (١٩٥٠ – ١٩٧٥) شانزدە کتێبی خۆی بە قەوارەی (٢٩٢٢) لاپەرە چاپکردووە .
٧ – مامۆستا شاکر فتاح لەماوەی (١٩٣٣ – ١٩٨٣) چل کتێبی بە قەوارەی (٢١٣٣) لاپەرە چاپکردووە .
٨ – مامۆستا عەزیز گەردی لە نیوان (١٩٧٢ – ١٩٨٣) شانزدە کتێبی بە قەوارەی (٢١٤٤) لاپەرە چاپکردووە .
٩ – خواڵی خۆشبوو (حسین حزنی موکریانی) کە حەڤدە کتێبی بە قەوارەی (١٦٨١) لاپەرە چاپکردووە .
١٠ – مامۆستا (شکور مستەفا) حەوت کتێبی بە قەوارەی (١٤٨٠) لاپەرە چاپکردووە .

سەرەنجای ئەم کورتە باسەمان :

دوای ئەمەی لەگەڵ کاروانی ڕوشنبیری کوردیماندا گەیشتینە دوا قۆناغ بە پێویستی ئەزانم ئەم زانیاری‌یەتان بە پاککراوی بخەمە بەردەست :

١ – لە سەرەتای دەرچوونی یەکەم کتێبی کوردیمان لە عیراقدا تا دوا ڕۆژی ساڵی ١٩٨٢ (١٨٥٤) ژمارە کتێبان بە قەوارەی (١٩٩،٥٩٢) لاپەرە کتێب چاپکراوە .
٢ – بە پێی دە ساڵ بژمێرین لە هەفتاکاندا لە هەموو دە ساڵەکانی تر زیاتر کتێبان چاپکراوە کە ڕێژەی سەدی دەکاتە نزیکەی لە ٦٠٪ی کتێبەکانمان .
٣ – دەزگا ڕۆشنبیریەکانمان بوونە هۆی چاپکردن بلاوکردنەوەی نزیکەی لە ٥٠٪ی کتێبی کوردیمان .
٤ – ساڵی ١٩٧٨ بە ساڵی زێڕینی کتێبی کوردی دائەنرێت

چونکە لەو ساڵەدا (١٢٧) ژمارە کتێبان بە قەوارەی (١٣٣١١) لاپەرە چاپکراوە پاش ئەوە ساڵی (١٩٧٩) بەکە (١١٨) ژمارە کتێبان بە تەوارەی (١٣١١٩) لاپەرە چاپمراوە .
٥ – بە پێ‌ی بابەت هێشتا شیعر لە پێشەوەیە کە ڕێژەی سەدی دەکاتە نزیکەی لە ١٨٪ ئینجا جیروك لە ١٢٪ پاش ئەوە کتێبی ئاینی‌یە کە لە ٦١٠ ئەگرێتەوە . ئەوەی مایەی دڵ خۆشی‌یە لەم دوایی‌یەدا بایەخ دراوەتە لێکۆلینەوەو زیندوو کردنەوەی کە لە پووری کوردو وەرگێران لە زمانی ترەوە بۆ کوردی .

بە گشتی نووسەرانی کورد تا ڕادەیەکی باش ئەرکی سەر شانی خۆیان بەرامبەر بە گەڵ و وولات هێناوەتە جێ بۆ ئەوەی بەرهەمی کوردی بەرەوپێشەوە هەنگاو بنێت پێویستمان بە هاوکاریەکی بتەو هەیە لە نیوان نووسەران و خوێنەواران و دەزگا ڕوشنبیری‌یەکان و خاوەن کتێبخانەکانمان . لەم هەڵ و مەرجەدا ئەرکی چاپکردنی کتێب دە چەندانی ساڵانی پەنجاو شەستەکانە خۆێنەوەر ئەبی بەم چاوەو بروانێتە کرین و هاندانی کتێبی کوردی هەروەها لە سەر کتێبخانەکانمانە بە چاوێکی بازرگانی‌یەوە نەروانن بەرهەمی کوردی .